Osmanlı Maliye Teşkilatında Tımar Defterdarlığı (1550-1650)

*Zafer Karademir**

Timar Treasury (Defterdarlığı) *in the Ottoman Finance Organization (1550-1650)*

Abstract ■ The timar system, one of the fundamental economic and military systems of the Ottoman Empire, was administered by numerous bureaucrats both at the centre and in the provincial finances. Along with the central treasuries, as the country expanded, peripheral treasuries began to be established in the provinces.Also known as the Provincial Treasury (*Eyalet Defterdarlığı*), this institution was comprised of subunits called timar fiscal offices. This study examines the *timar defterdarlığı* office from the second half of the sixteenth century to the second half of the seventeenth century. A certain number of examples of *timar defterdars*, about whom there are no specific studies in the literature, were identified and details about the actors and functioning of the institution were researched based on these examples. As seen in examples of appointments made in accordance with the hierarchical order, appointments contrary to these rules have also been encountered. It is observed that people with a background of *kul* origin and careers unrelated to the fiscal bureaucracy are particularly prominent in such appointments. As in many institutions of the empire, there has been evidence of a deviation from the merit system. However, the merit system has not degenerated everywhere in the appointments of those who demonstrated their usefulness in war or achieved success in their careers.

Keywords: Ottoman, Census (*tahrir*), *Timar*, *Timar* treasurer.

Giriş

Osmanlı taşra teşkilatlanmasında eyaletlerin bürokrasisi hakkındaki bilgiler tatminkâr düzeyde değildir. Osmanlı maliye sisteminde zamanla ülke sınırlarının genişlemesi sonucu taşradaki idari teşkilatlanmayı gerektirecek yeni gelişmeler ortaya çıkmıştır. Özellikle eyaletlerde merkezdekine benzer tarzda defterdarlıkların

* Sivas Cumhuriyet Üniversitesi.

teşekkülü bu anlamda dikkat çeker.[1] Eyalet defterdarlığı iş hacmine göre kendi içinde daha alt birimlere de ayrılmıştır. Defter kethüdası ve tımar defterdarı bunlardandır. Eyalet defterdarları bir üst makam olarak defter kethüdası ile tımar defterdarlarının gördüğü işlere nezaret ederdi.[2] Tımar defterdarları eyaletlerdeki bu defterdarların alt hizmetinde çalışırlardı. Zira eyaletlerde tımar dışı mali işlere mal defterdarı, tımar işlerine ise tımar defterdarları bakardı.[3] Aslında tımarlarda da bir ayrım söz konusu olduğu ifade edilir. Zira tımarlarla ilgili işler tımar defterdarın sorumluluğundayken, zeametlerle ilgili işlemleri defter (tımar) kethüdası yürütürdü.[4] Defter kethüdası da tımar defterdarının âmiri sayılırdı.[5] Ayn Ali Kanunnamesinde yerelde atanan defter kethüdalarına has, tımar defterdarlarına zeamet verilmesine dair örnekler en azından 17. yüzyılın başlarında bu hiyerarşik düzeni doğrulamaktadır.[6] Dolayısıyla taşradaki defterdarlıklar hiyerarşik olarak yukardan aşağıya; eyalet defterdarı, defter kethüdası ve tımar defterdarı şeklinde teşkilatlandırılmıştı. Tımar defterdarının altında ise merkezde olduğu gibi kâtipler, şakirtler ve müteferrikalar gibi hizmetliler bulunmaktaydı.

Osmanlı müessese tarihi içinde tımar defterdarlığı kurumunun tam olarak hangi tarihte ihdas edildiği tam olarak bilinmemektedir. II. Mehmed devri kanunnamesinde isimleri ve maliye teşkilatındaki hiyerarşik durumları çok açık olduğundan, 15. yüzyılın ortalarından önceki tarihlerde tesis edilmiş olması gerekir. Erken sayılabilecek tarihlerden itibaren çalışmaya başlayan bu kurum tımar

1 Merkez ve taşra defterdarlıklarının örgütlenmesi hakkında ayrıntılı bilgiler için şu kaynaklara müracaat edilebilir: Mehmet Zeki Pakalın, *Maliye Teşkilâtı Tarihi (1422-1930)*, c. 1 (Ankara: Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayını, 1977), s. 6; Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2003), s. 172-179; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988), s. 330. Bilgin Aydın, Rıfat Günalan, "XVI. Yüzyılda Osmanlı Eyalet Defterdarlıklarının Ortaya Çıkışı ve Gelişimi", *Osmanlı Araştırmaları*, XXX (2007), s. 148.

2 Aydın-Günalan, "XVI. Yüzyılda Osmanlı Eyalet", s. 159.

3 Linda T. Darling, *Revenue-Raising and Legitimacy Tax Collection and Finance Administration in the Ottoman Empire 1560-1660* (Leiden: E.J. Brill Publication, 1996), s. 52.

4 *Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi*, haz. Mithat Sertoğlu (İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları, 1992), s. 82; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, s. 98.

5 Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, c. I (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993), s. 420.

6 Örnekler için bkz. Ayn Ali Efendi, *Kavânîn-i Âl-i Osmân der Hulâsa-i Mezâmîn-i Defter-i Dîvân*, haz. Veysel Gürhan (Diyarbakır: Şarkiyat Bilim ve Hikmet Vakfı Yayınları, 2023), s. 97, 100, 102, 106, 107.

sisteminin devam ettiği Tanzimat devrine kadar varlığını sürdürecektir. Osmanlı taşra maliye teşkilatında tımar sisteminin temel unsurlarından olan tahrirlerin yürütücüleri ve sistemin işleyişinin yereldeki sorumluları olarak tımar defterdarları bugüne kadar herhangi bir özel çalışmanın öznesi olmamıştır. Halbuki Osmanlı arşivlerindeki defter serileri bu hususta zengin bilgiler barındırır. Literatür içinde konuyu doğrudan inceleyen bir çalışma yoksa da Bilgin Aydın ve Rıfat Günalan tarafından "Ruus Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Osmanlı Eyalet Teşkilatı ve Gelişimi" isimli makalede Mühimme ve Ruus defterlerinde yer alan bazı tımar defterdarı atama kayıtları Latin harflerine çevrilerek sıralanmıştır. Bu çalışmada tımar defterdarları hakkında niteliksel ve niceliksel bir değerlendirme yapılmamıştır. Burada ise söz konusu makalenin verileri kullanılmış olmakla birlikte özellikle orada kullanılmayan defterlerden de bilgiler elde edilmiştir. Ayrıca bu çalışmada, 17. yüzyılın ikinci yarısı da incelenen zaman dilimi içine alınarak bahsi geçen makaledeki kapsam genişletilmiştir.

Söz konusu arşiv kaynaklarından elde edilen veriler sayesinde tımar defterdarlarının hangi makamlardan gelerek atandıkları, terfi ve azillerinin sebepleri ile bu durumlarda kariyerlerinin akıbetinin ne olduğu, görev tanımları, gelirleri, hizmetkârları ve beraber iş gördükleri kesimlerin kimler olduğu gibi daha net bilgilere ulaşmak mümkün olmuştur. Osmanlı kanunnamelerinde onlar hakkında yer alan hükümlerin pratik hayattaki yansımaları, atama ve terfi kaidelerine riayet edilip edilmediği hususları da incelenecektir. Bunlarla beraber yaygın kabul gören ve özellikle 17. yüzyılın ilk çeyreğinde iyice belirginleştiği düşünülen liyakatsizlik sorununun tımar sitemindeki yansımaları ve belirli zümrelerin bu makama sahip olma çabası içine girip girmedikleri gibi meseleler burada ele alınacaktır. Zikredilen kaynak grubu ile mevcut literatürdeki yayınlardan isimleri tespit edilen ve haklarında ayrıntılara ulaşılmış olan 224 kişilik tımar defterdarları listesi üzerinden yorumlar yapılacaktır. Bu listeden elde edilen verilerin desteği ile taşraya atanan tımar defterdarlarının bilhassa bir önceki görev yerleri ile bir sonraki görev yerlerinin belirlenmesi sayesinde, tımar sisteminin işleyişinde kanunlarla belirlenen çerçevelere ne derece uyulduğu açıkça görülecektir. Tüm bu verilerin genel tahlili ile de bu zamana kadar konu edilmeyen bir husus olarak tımar defterdarlığı kurumunun Osmanlı iktisadi yapılanması içindeki konumu belirlenmeye çalışılacaktır.[7]

7 Makale sınırlarını aşmamak için liste, çalışmaya eklenmemiştir. Bahsi geçen 224 kişinin isimlerinin/atanma bilgilerinin tespit edildiği kaynaklar şunlardır: Bilgin Aydın, Rıfat Günalan, "Ruus Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Osmanlı Eyalet Teşkilatı ve Gelişimi",

Tımar Defterdarlarının Genel Vasıfları

Bilindiği üzere tahrirlerin yoğun olarak yapıldığı (bilhassa 16. yüzyılda) il yazıcılar ve kâtipleri oldukça sağlam eğitim görmüş kültürlü kişiler olarak ifade kuvveti, lisan bilgisi ve yazı güzelliği ile tahrir defterlerine olgunluk çağını yaşatmışlardır.[8] Hakana Mahsus Defterler olarak da bilinen tahrir defterlerinin oluşturulması işlemi, ancak işin ehlince anlaşılan, kâtiplerin bile belli süreler sonrasında inceliklerine vakıf olabildiği bir uzmanlık alanıydı.[9] Dolayısıyla birer kalemiye üyesi olarak tımar defterdarlarının öncelikle maliye kadrolarından seçilmesi ve yukarıda bahsedilen vasıfları taşıması beklenirdi.

Onların tayinleri esnasında hangi kıstasları taşıdıkları pek çok arşiv kaydına açık bir şekilde yansımış, böylece yaşanmış örneklerle ve en yalın haliyle günümüze ulaşmıştır. Bu örneklere bakıldığında tımar defterdarlarının öncelikle işlerine hâkim olmaları isteniyordu. Yeri belirlenemeyen bir bölgenin tımar defterdarı olan Mehmed ismindeki kişinin tımar defterdarlığı *ahvaline vukufu olmadığı* için azledilerek yerine bir başkasının atanması[10] bu anlamda liyakatin öncelikli atanma şartları içinde sayıldığını göstermektedir. İşini iyi yapmak ve donanımlı olmanın bir başka ifadesi olarak onlar, Halep'e atanan görevlide olduğu gibi,*ehl-i kalem*[11] ve Kıbrıs'a atanan bir başkasında görüldüğü üzere *sâhib-i marifet*[12] idiler. Aynı şekilde Kıbrıs'ın tımar tezkireciliğinden Maraş tımar defterdarlığına yükseltilen Mehmed ise *tımar kitâbetinde ehl-i vukûf* birisiydi.[13] Pek çoğu diğer maliye bürolarının çalışanları için de geçerli olan bu özellikler arasında *dindar ve kemâl-i istikâmet ile hizmet etmeleri* de tımar defterdarları için tercih edilmelerini sağlayan

Osmanlı Araştırmaları, XXXVIII (2011), s. 27-160; BOA, AE.SAMD.I., 9/854; BOA, A.RSK.d., Defter No: 1452, 1459, 1474, 1477, 1479, 1481, 1482, 1484, 1486, 1496, 1501, 1516; BOA, A DVNSMHM.d., Defter No: 1, 2, 4, 5, 8, 9, 13, 14, 16, 18, 19, 22, 24, 25, 27, 31, 37, 42, 45, 48, 52, 55; BOA, KK.d., Defter No: 256, 257, 258, 265; BOA, MAD.d., Defter No: 17879. Mühimme defterlerindeki künyeler defter no/sayfa no/hüküm no; diğer defterlerdekiler defter no/sayfa no; perakende evraktaki künyeler dosya no/gömlek no şeklindedir.

8 Ömer Lütfü Barkan, "Giriş", *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri*, c. I, haz. Ömer Lütfi Barkan, Enver Meriçli (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988), s. 6.

9 Barkan, "Giriş", s. 10.

10 BOA, A DVNSMHM.d., 2/212/1914.

11 BOA, A.RSK.d., 1481/105.

12 BOA, A.RSK.d.,1483/5.

13 BOA, A.RSK.d.,1501/161.

vasıflardı.[14] *Uğur-ı humâyuında bezl-i iktidâr sahibi olmaları* ve tımar ehlinin kendilerinden *rıza ve şükran üzere olmaları* da onlar için iyi birer atanma referansıydı.[15] Maraş'a aynı görevle tayin edilen müteferrika Ali ise *müstakim* birisiydi.[16] Şam tımar defterdarlığını bizzat kendisi talep eden Dergâh-ı Âlî çavuşlarından Halil'in atanmasında da *emektar ve ehl-i vukûf* olması belirleyici etkenlerden olmuştu.[17] Yine Diyarbakır tımar defterdarlığına talip olan çavuşlarından Mustafa'nın dindar olmasının yanı sıra seferlerde çokça hizmeti görülen emektar olması tayin edilmesindeki etkili sebeplerden sayılmıştır.[18] Kıbrıs tımar tezkirecisi iken adanın tımar defterdarlığına terfi ettirilen Hasan ise *ehli-i vukuf* olmasının yanı sıra zaimler ve tımarlı sipahiler ile iyi geçindiğinden atanmasında bu vasıfları katkı sağlamıştı.[19] Kıbrıs tımar defterdarı olarak tayin edilen Mehmed ise *şecâat-şiâr* (cesur olması) ve savaşta gösterdiği yararlılıklar nedeniyle atanmıştı.[20] Çıldır'a atanan kâtip Bekir'in tasvir edildiği şu ifadeler ise tımar defterdarında olması gereken özellikleri bir arada tanımlıyordu: "*Yarar ve emektar, ehli kalem, sahib-i zimem (mesuliyet sahibi), defterlerden haberdar ve kanunşinas (kanun bilir)*."[21]

Tımar Defterdarlığına İlk Kez veya Yeniden Atanma Usulleri

Osmanlı idari yapılanmasında bir bölge fethedildiğinde oraya maliye bürokrasisinin mensupları atanmaktaydı. Bunların başında Eyalet defterdarları olarak bilinen ve her eyalette merkezi hazineye gönderilecek gelirlerle ilgili görevlendirilen defterdar gelmekteydi.[22] Eğer o bölgede tımar sistemi uygulanacak ve tahrirler yapılacaksa buna dair görevliler ayrıca tayin edilmekteydi. Pek çok örnekten birini zikretmek gerekirse, Kıbrıs adası imparatorluk topraklarına katılınca buraya hemen bir defter kethüdası ile tımar defterdarının atanması için müteferrikalardan veya çaşnigirlerden birinin tayin edilmesi emredilmiştir.[23] Bu organizasyonların olabildiğince erken yapılması yönünde bir anlayış olduğu söylenebilir.

14 Diyarbakır tımar defterdarı için kullanılan ifadelerdir. Bkz. BOA, A.RSK.d., 1483/21.

15 Kıbrıs tımar defterdarı hakkında kaleme alınmıştır. Bkz. BOA, A.RSK.d., 1481/109.

16 BOA, A.RSK.d., 1501/68.

17 BOA, A.RSK.d., 1486/16.

18 BOA, A.RSK.d., 1501/118.

19 BOA, A.RSK.d., 1479/23.

20 Aydın-Günalan, "Ruus Defterlerine Göre", s. 112.

21 BOA, A.RSK.d., 1482/ 79.

22 Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, s. 156.

23 BOA, A DVNSMHM.d., 14/434/617.

Nitekim tımar defterdarları genelde Divan kararıyla atanırken, bazen (daha acil gereklilik ortaya çıktığında) serdar-ı ekrem olarak sefer esnasında sadrazamlarca da atanırdı.[24]

Osmanlı idaresince ilan edilen kanunnamelere göre kimlerin hangi aşamalardan sonra tımar defterdarı olacağı ve buradan nereye atanacakları belirlenmişti. Öncelikle şakirtlikten yükselen kâtiplerin bir kısmı müteferrika[25] olurlar, bir başka ifadeyle özellikle kıdemli olanlar bu görevlerine ek olarak müteferrikalık alırlardı.[26] Müteferrikalar yüksek rütbeli devlet adamlarının oğullarından seçilirlerdi. Bir kısmı ulufeli bir kısmı dirlik sahibi olan bu zümre, ulema arasından ve Divan kâtiplerinden de seçilebilirdi.[27] Müteferrikalar denilen bu saray hizmetli grubunun ulufeli olanları terfi ettiğinde tımar defterdarı olurdu.[28] Tımar defterdarları terfi ettiğinde ise defter kethüdası olarak tayin edilirler, onlar üst rütbeye atandığında da eyalet defterdarı olurlardı.[29] Bu hiyerarşik sıralama Fatih Sultan Mehmed devri kanunnamesinde şu şekilde geçmektedir: "Ve ulufeli müteferrikaların yolu tımar defterdarlığıdır. Tımar defterdarının yolu defter kethüdalığıdır. Ve Rumeli'nin defter kethüdası riayet olundukda mal defterdarı olmak caizdir".[30] "Ve mal defterdarlarımın başdefterdar olmak yoludur."[31] Kanunnamede açıkça

24 BOA, A.RSK.d., 1481/15.

25 Müteferrika tefrik edilmiş anlamında saraydaki diğer hizmetlilerden farklı olarak soy, mevki ve fikri seviye bakımından seçkin kimselerden tefrik olunmuş (seçilmiş) manasında kullanılmıştır. M. Tayyip Gökbilgin, "Müteferrika", *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi (İA)*, VIII, 1979, s. 853.

26 Erhan Afyoncu, "Müteferrika", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXII, 2006, s. 183. Müteferrikalar bey ünvanı alabilmekteydiler. Yine defterdar oğulları da bu zümreye dahil olabilirdi. Gökbilgin, "Müteferrika", s. 854. Lütfi Paşa da Asafnâme isimli eserinde müteferrikalığın sadece haremden çıkarılması gerektiğini, beylerbeyi oğullarına ve defterdar oğullarına verilmesini, hariçten kimseye verilmemesini önermektedir. Ahmet Uğur, "Âsaf-nâme-i Lütfi Paşa", *İslami İlimler Enstitüsü Dergisi*, IV (1980), s. 247.

27 Pakalın, *Osmanlı Tarih Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, c. II, s. 637.

28 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1998), s. 429.

29 Abdülkadir Özcan tarafından yayımlanan II. Mehmed devrine ait kanunname nüshasında Rumeli defter kethüdasının mal defterdarı olacağı ilan edilmiştir Bkz. Abdülkadir Özcan, "Fatihin Teşkilat Kanunnâmesi ve Nizam-ı Âlem İçin Kardeş Katli Meselesi", *Tarih Dergisi*, XXXIII (1982), s. 38

30 *Fatih Sultan Mehmed Kanunnâme-i Âl-i Osman (Tahlil ve Karşılaştırmalı Metin)*, haz. Abdülkadir Özcan (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2007), s. 11.

31 *Fatih Sultan Mehmed Kanunnâme-i Âl-i Osman*, s. 10.

eyaletlerdeki tımar defterdarından söz edildiği belirtilmese de sarayda böyle bir görevli olmadığından burada bahsedilenin taşradaki tımar defterdarları olduğu söylenebilir. Dolayısıyla bu birimde olması gereken terfi sıralaması; kâtiplik şakirdi-divan katibi-müteferrika-tımar defterdarı-defter kethüdası-mal defterdarı-başdefterdar şeklindedir. Eyaletlerde görev alan tımar defterdarlarına has ya da tımar değil zeamet verilmesi ve Gelibolulu Mustafa Âlî'nin ifadesiyle Dahil'den aşağı medreselerin müderrislerinden üstün olduğunun kanunen belirlenmesi[32] kabaca bir orta sınıf yahut protokolde orta sıralara tesadüf eden bir mevkileri olduğuna işaret etmektedir.

Eyaletlerdeki tımar defterdarlarının atanması sürecinde kanunlara göre hiyerarşik sıralamanın basamakları böylece belirlenmiştir. Kâğıt üzerinde belirlenen bu şemanın pratikte de böyle olup olmadığını anlamak, bir başka ifadeyle tımar defterdarlığına yapılan atamalarda kanunlara ne denli riayet edildiğini görmek için doğrudan atama örneklerine ihtiyaç vardır. Aşağıda yer alan Tablo 1, incelenen süreçte haklarında atanma bilgisine ulaşılan tımar defterdarlarının bu göreve gelmeden önce hangi makamlarda bulunduklarını göstermektedir.

32 *Tımar defterdarlarının ve kul ağalarının Dahil'den aşağa müderrisine tasadduru kanundur*. Gelibolulu Mustafa Âli, *Künhü'l-Ahbâr*, Dördüncü Rükn, c. I., Tıpkıbasım (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2009), s. 113.

Tablo 1: Taşraya Tımar Defterdarı Olarak Atananların Bir Önceki Görevleri

Önceki Görevi	Sayısı	Toplam İçindeki Oranı (%)
Zaim	25	17,6
Katip	22	15,4
Çaşnigir	13	9,1
Silahtar	12	8,4
D. A. Müteferrikası	10	7
Çavuş	8	5,6
Tezkireci	6	4,2
Sipahi	5	3,5
Defterdar	5	3,5
Defter kethüdası	4	2,8
Kadı	4	2,8
Mütevelli	4	2,8
Defter emini	3	2,1
Mukataacı	3	2,1
Mirahur	2	1,4
Alaybeyi	2	1,4
Mültezim	2	1,4
Ruznameci	2	1,4
Ulufeli	2	1,4
Sancak beyi	2	1,4
Kethüda	1	0,7
Miralem	1	0,7
Reisülküttap	1	0,7
Doğancı	1	0,7
Şakirt	1	0,7
Paşa	1	0,7
Şehremini	1	0,7
Tımar kethüdası	1	0,7
Toplam	**142**	**99,5**

Tablo 1'e ayrıntılı bakıldığında Fatih devriyle birlikte çerçevesi çizilen ve daha sonra yayınlanan kanunnamelerle devam ettirilen tımar defterdarlığına atanma silsilesinin her zaman kâğıt üzerinde ifade edildiği şekliyle kalmadığını, hatta bahsedilen silsileye çoğunlukla uyulmadığını görmek mümkündür. Zira usul gereği Dergâh-ı âlî müteferrikalarının tımar defterdarlığına terfi ettirilmesi gerekirken bu oran sadece %7 olarak kalmıştır. Müteferrikalar haricinde 26 farklı görevden gelen kişinin atamasının yapılması kanundan ayrılma anlamına geleceği gibi liyakat düzeninin de işletilememiş olabileceğini gösterir. Ne var ki liyakat düzeninin yozlaşıp yozlaşmadığı noktasında daha doğru yorumlara ulaşabilmek için ataması yapılan kişilerin kökenlerine daha yakından bakılması gerekir. Zira bu makama atanan kişiler içinde kâtip, tezkireci, defterdar, defter kethüdası, defter emini, mukataacı, ruznameci, reisülküttap ve tımar kethüdasından oluşan grup *kalemiye* bürokrasisi de yer almaktadır. Bu grubun üyeleri 47 kişi olup toplam içindeki oranları %33'tür. Dolayısıyla incelenen dönemde her 3 tımar defterdarından en az biri kalemiye kökenlidir. Diğer grupların içinde de hayatının bir döneminde kalemiye geçmişi olanlar bulunabileceği düşünüldüğünde bunun asgari oran olduğu anlaşılır.

Tablo1'de görüldüğü üzere kalemiye dışındaki gruplar içinde öne çıkan zümre zaimlerdir. 25 zaim, tımar defterdarı olarak atanırken bunların toplam içindeki oranı %17,6'dır. Zaimler arasında defter emini, kâtip, müteferrika gibi ek ünvanları olanlar olsa bile çoğunluk sadece zaim ünvanıyla listede yer almaktadır. Dolayısıyla asıl işlemleri tımar sistemi içinde yer alan ve sistemin içinde aktif olarak faaliyet gösteren kişilerin tayin edilmesi bir anlamda akıllıca uygulamadır. Diğer taraftan tımar defterdarlarına kanunen zeamet verilmesi geleneği de devam ettirilmiştir. Bu manada aslında her tımar defterdarını bir zaim olarak saymak gerekir. Dolayısıyla buraya kadar bahsi geçen kalemiye erbabı ile zaimler maliye bürokrasisini tanıyan ve işleyişi bilen kimseler olarak kabul edildiğinde her iki tımar defterdarından birinin tımar sistemi ile yakından bağı olduğu görülür.

Diğer öne çıkan etkili bir grup ise kul kökenli askerlerdir. Sipahiler ve silahtarlar bu kapsamda değerlendirilebilecek zümreler olup toplam içinde oranları %12 civarındadır. Mirahurlarla çavuşların tamamı asker sayıldığında ise bu oran %19'a ulaşmaktadır ki onların maliye kökenli olmamaları tımar defterdarlığına atanmada liyakate bağlı ilkelerin kimi örneklerde işlemediğini gösterir. Tespit edilen örnekler sipahi ve silahtarların daha çok 17. yüzyılın ilk yarısında tımar defterdarı olarak atandıklarını ortaya koymaktadır. Bu durum, bilhassa 17.yüzyılın ilk yarısında iyice belirginleşen ve önemli gelirler sağlayan makamların başta kul

sipahiler olmak üzere saray kökenli askerlerce "ele geçirilmesi" sürecinin bir yansıması olabilir.[33]

Tımar defterdarlığına atanma hususunda saray kökenli diğer gruplar içinde çaşnigirler, ulufeliler, kethüda ve mirâlem yer almaktadır. Bunlarla beraber kadı kökenli dört kişiden oluşan grubun varlığı da dikkat çekici olup Gelibolulu Mustafa Âlî'ye kulak verilecek olursa bu şekildeki atamalar da pek münasip değildi.[34] Tımar defterdarlığına atanan kişilerde görülen bu çeşitliliğe şehremini ve doğancı örnekler de eklenmelidir. Bunlarla beraber tespit edilen kişiler içinde bey ünvanına sahip 18 kişi yer almış olup bunlardan ikisi muvazzaf sancak beyi, ikisi ise çaşnigirdir. Diğerleri sadece bey ünvanı ile zikredilmektedir. Bey ünvanlı kişilerin ise 16. yüzyılın ikinci yarısında yoğunlaştığı görülmektedir. Bu durum ise muhtemelen ümera çocuklarından oluşan ve bu ünvanı kullanan müteferrika kökenlilerin bu süreçte daha fazla görünür olduğuna işaret etmektedir.

Tablo 1, tımar defterdarlarının bir nevi becayiş tarzında birbiriyle yer değiştirmek suretiyle de atanabildiklerine işaret etmektedir. Örneğin Karaman ile Rum vilayetleri defterdarlarının yer değiştirildiği[35] ya da Van tımar defterdarının Diyarbekir tımar defterdarlığına atanmasının önerildiği[36] görülür. Bu şekildeki bir uygulama belki de tımar defterdarlarının yerel güç unsuru haline gelmemeleri için alınmış bir önlemdi.

Tablo 1'in buraya kadar bahsedilen verileri ışığında incelenen süreçte tımar defterdarlıklarının maliye bürokrasisi kadroları içinde kalan bir makam olmasına gayret edildiği, ancak bunun her zaman geçerli olmadığı söylenebilir. Merkezi idarenin tımar defterdarı olarak atadığı kimselerin bir önceki görevlerindeki bu çeşitlilik imparatorluk maliye bürokrasisinde önemli bir makamın pek çok kez

33 Kul kökenli askerlerin bilhassa 17. yüzyılın ilk yarısında gerek devlet idaresinde gerekse toplumsal yaşamda etkin bir hale gelerek adeta "zorbalar devri" yaşattıkları malumdur. Bu süreçte makamları ve gelir kaynaklarını ele geçirmelerine dair, ana kaynaklara dayalı ve derli toplu anlatım için şu esere müracaat edilebilir: Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi Resimli-Haritalı*, c. III-IV (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2011).

34 Gelibolulu Mustafa Âlî, Kanuni Sultan Süleyman devrinde kadıların (*kuzâtun*) defterdarlıklarda görev almasının münasip görülmediğinden övgüyle bahsederken, kendi zamanında (1580) bu kuraldan vazgeçilmesini eleştirmektedir. Ona göre *her kişi kendi tarikinden yarlığanır*. Gelibolulu Mustafa Ali, *Nushatü's-Selâtîn*, Süleymaniye Kütüphanesi, Koleksiyon No: 3522, s. 61.

35 BOA, A DVNSMHM.d., 2/69/630-631.

36 BOA, A DVNSMHM.d., 4/11/82.

kural dışı atamalarda doldurulduğunu ortaya koymaktadır. Ne var ki bu kural dışı atamaların her zaman liyakat düzeninden uzaklaşıldığı anlamına geldiği de söylenemez. Zira imparatorluğun erken devirlerinde alınan kararların sonraki süreçte esnetilerek ya da kapsamının genişletilerek devam ettirildiği anlaşılmaktadır. Daha açık ifade edilecek olursa kanunda belirtilen hiyerarşik sıralamanın dışına çıkılan tüm atama örnekleri olumsuz değerlendirilmemelidir. Merkezi idarenin gücünün azaldığının açık olduğu bir süreçte iktidara ortak olmak isteyen tüm silahlı ya da silahsız grupların baskılarına rağmen yine de en azından kalemiye mensuplarının yahut tımar sistemi aktörlerinin tımar defterdarı atanması yönündeki iradenin devam ettirildiği söylenebilir.

Tablo'daki verilere ek olarak kendisi de bir defterdar olan Gelibolulu Mustafa Âli'nin bu konudaki referansları da aydınlatıcı bilgiler içerir. Yazar Kâtibi mahlasıyla bilinen ve *Mirâtül Memalik* isimli eserin yazarı olan Seydi Ali Reis'e önce müteferrikalık ardından Diyarbakır tımar defterdarlığının verildiğini yazmaktadır. Dolayısıyla usullere uygun bir atamadan bahsetmektedir.[37] Ancak burada da sıra dışı bir gelişme olmuş bu iki tevcih birkaç gün içinde gerçekleşmiştir. Böylece bir taltif olarak verilen bu görevler hiyerarşiye uygun olsa da fiili olarak müteferrikalık görevinde geçirilen bir süre olmamıştır. Yazar, Murad Çelebi isminde bir kişiyi tanıtırken, onun Nakkaş Ali isminde bir defterdara şakirt olduğunu ve burada akranları içinde zamanla maharetini gösterdiği için Diyarbakır'a tımar defterdarı olarak tayin edildiğini kaydetmektedir.[38] Dolayısıyla yazar bu örnekteki kişinin açık bir şekilde müteferrikalık geçmişinden bahsetmeyerek onun doğrudan maliye bürolarında yetişen bir usta çırak ilişkisine işaret etmektedir. Bir şakirdin basamak atlayarak tımar defterdarlığına yükseltilmesi için çalışkan ve becerikli olmasının önemli birer vasıf olduğu böylece öğrenilmektedir. Gelibolulu'nun bu konuda başka değerli verileri vardır. II. Selim devri (1566-1574) beylerbeyilerinden Abdurrahman Paşa'nın hayat hikâyesinden onun Tosya'dan gelerek kitabete girdiği, daha sonra sırasıyla tezkireci, Rumeli tımar defterdarı ve ardından Mısır defterdarı olarak tayin edildiği öğrenilmektedir.[39] Diğer bir örnekte ise Murad Çelebi adın-

37 Gelibolulu Mustafa Âli, *Künhü'l-Ahbâr*, Dördüncü Rükn, c. I, Tıpkıbasım (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2009), s. 336. Yazar tarih olarak Evâil-i Recep 964 (30 Nisan- 9 Mayıs 1557) tarihini vermektedir.

38 Gelibolulu Mustafa Âli, *Künhü'l-Ahbâr*, Dördüncü Rükn, c. I, s. 370. Yazar tarih vermemekle birlikte bu örneğin Kanuni Sultan Süleyman devrine ait olması kuvvetle muhtemeldir.

39 Gelibolulu Mustafa Âli, *Künhü'l-Ahbâr*, s. 453.

dan bir başkası sırasıyla hazine kitabeti şakirtliği hizmeti, mukataacılık, Diyarbakır tımar defterdarlığı ve Halep hazine defterdarlığı görevlerinde bulunmuştur.[40] Gerek Gelibolulu Âlî[41] gerekse diğer dönem yazarları[42] genel olarak merkezi idarenin maliye bürolarına yaptığı atamalara dair eleştiriler kaleme alsalar da burada pek çok örneği verilen "kanun dışı" atamalara karşı doğrudan itiraz, övgü ya da yergilere rastlanılmamıştır. Bu bakımdan Tablo 1'de listelenen tımar defterdarlarının bir önceki görevlerine ait kural dışı değişkenliklerin normalleştiğini ve kesin bir hiyerarşik teamülün yerleşmediğini ifade etmek mümkündür.

Müstakbel tımar defterdarlarının ilk kez yahut yeniden atanmaları süreçlerinde yukarıda genel hatları çizilen hiyerarşik düzenden farklı yollar denendiği ve haklarındaki olumlu referansların tayin edilmeleri aşamasında bir hayli belirleyici olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin Şehzade (Sarı) Selim, Divan'a mektup göndererek Erzurum tımar defterdarı olan Mustafa Kethüdaoğlu Derviş için "güvenilir bir kimse olup her şekilde hizmetin uhdesinden gelecek birisidir" demiştir. Şehzade onun Karaman vilayetinin ya defter kethüdalığı ya da defterdarlığına atanmasının uygun olacağına iltimas etmiş; bunun üzerine Erzurum defterdarı Karaman'a Karaman defterdarı Erzurum'a nakil olunmuştur.[43] Başka örneklere bakıldığında; Basra tımar defterdarı olarak atanan Süleyman müteferrikanın *ehl-i vukuf* olduğu konusunda kefil olan kişi sabık Basra beylerbeyi idi.[44] Çıldır tımar defterdarı olarak tayin olunan zaim Handan'ın *ehl-i kalem* olduğuna şahitlik eden ise Çıldır beylerbeyi olmuştur.[45] Rumeli tımar defterdarı da belgenin ifadesiyle *Vezir Mehmed Paşa'nın iltimasıyla* göreve gelmişti.[46] Örnekleri çoğaltmak mümkün olup yerel beylerbeylerin bu konuda en fazla sayıda referans kaynağı kişiler olduğunu ifade etmek yeterlidir.

---

40 Gelibolulu Mustafa Âli, *Künhü'l-Ahbâr*, s. 454.

41 Gelibolulu, genel olarak Divan kâtipleri hakkında olumsuz görüşler sarf etmekte ve usulsüz kayıtlar tutarak hazineyi zarara uğrattıklarını anlatmaktadır. Gelibolulu Mustafa Ali, *Nushatü's-Selâtîn*, s. 38.

42 II. Osman'a sunulan anonim *Kitâb-ı Müstetâb* isimli eserin yazarı da defterdar, mukabeleci, ruznameci gibi kalemiye ehlinin mansıplarını para ile satın aldıklarını haber vermektedir. Yaşar Yücel, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar: Kitâb-i Müstetâb, Kitâb-u Mesâlihi'l-Müslimîn, Hırzü'l-Mülük* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988), s. 4.

43 BOA, A DVNSMHM.d., 4/40/414.

44 BOA, A.RSK.d., 1474/91.

45 BOA, A.RSK.d., 1474/140.

46 BOA, A.RSK.d., 1501/ 23.

Seferlerde yararlılık göstermek de ilk kez atanma aşamasında önemli bir referanstı. Kadılık görevinde olan Abdünnebi ismindeki kişi, Tebriz muhafazasında bizatihi savaş meydanında faydaları görüldüğü için Diyarbakır tımar defterdarlığı ile taltif edilmiştir.[47] Revan tımar defterdarı olarak atanan Mahmud ise aslında Divan kâtiplerinden olup seferde hizmeti görüldüğü için bu göreve tayin edilmiştir.[48] Bizzat sadrazamın hazır bulunduğu Estergon civarında bir çatışmada hizmeti görülen ve Hasan ismindeki muhtemelen bir müteferrika da Anadolu tımar defterdarı olarak atanmıştır.[49]

Tımar defterdarlarının atanma usullerinde klasik hiyerarşiden ayrılma yaşandığına dair diğer bir örnek grubu iltizam sistemine benzer ya da tam olarak bu yöntemle yapılan atamalardır.[50] Bu konuda eski bir Has Oda görevlisi ve çaşnigir olan Mehmed'in hikâyesi oldukça değerlidir. Mehmed, Has Oda'daki görevinden *çıkma* usulü ile terfi ederek ayrılacakken tam o sıralarda boş olan Cezayir tımar defterdarlığının talip olanlara verilmesi için Divan'da dört gün boyunca ulufeli kullara teklif yapılmış –bir nevi ihaleye çıkılmış- ancak kimse istemeyince Mehmed bu görevi kabul etmiştir. Kaydı hayat şartıyla kendisine verilen bu iltizamı yaklaşık 15 yıl sürdürmüştür.[51]

Maraş tımar defterdarı yapılan Abdurrahim ise bölgede *Valide Sultan hazretlerine kendi malıyla bir çeltik nehrini tamir etmek şartıyla* bu göreve getirilmiştir.[52] 1573 yılında Diyarbakır tımarları defterdarlığına atanan Yusuf ise aslında bir süredir değeri düşmüş olan Bozulus mukataasına en uygun teklifi vererek mültezim olan ve kendisine bir sancak beyliği verilinceye kadar Diyarbakır tımar defterdarlığına atanan bir kişiydi. Kardeşi de Palu beyi olan Yusuf aslında tımar defterdarlığı ve mültezim rollerini ilerde elde edeceği sancak beyliği için üstlenen bir beratlıydı.[53] Talebinin yerine getirildiği ver Diyarbakır tımar defterdarlığına atandığı belirlenebilmektedir.[54] Bir başka örnekte ise 1581 yılında Dulkadiriye tımar def-

47 Aydın-Günalan, "Ruus Defterlerine Göre", s. 74.

48 BOA, A.RSK.d., 1474/203.

49 BOA, A.RSK.d., 1479/13. Atama belgesinde geçen *Hasan zîde mecduhû* duası ve savaş esnasında yararlılık göstermesi Dergâh-ı Âlî müteferrikası olma ihtimalini öne çıkarıyor.

50 Devrin keskin kalemi Gelibolulu genel olarak iltizamla mansıp verilmesinin de kurallara aykırı olduğunu aktarmaktadır. Gelibolulu Mustafa Ali, *Nushatü's-Selâtîn*, s. 64.

51 BOA, AE.SAMD.I., 9/854.

52 BOA, A.RSK.d., 1474/ 268.

53 BOA, A DVNSMHM.d., 22/70/146.

54 BOA, A DVNSMHM.d., 22/152/301.

terdarlığı Maraş güherçile ve çeltik mukataasını da kapsayan bir büyük mukataa içinde müteferrika Mehmed'e havale edilmiştir.[55] Hicri 992 (Miladi 1584-1585) tarihinde ise zaim olan Mustafa ismindeki bir girişimci sefer için gerekli nüzul ve sürsat gibi bazı vergileri toplama iltizamını, kendisine Rum defterdarlığı verilmesi şartıyla kabul edeceğini belirtince bu isteği onaylanmıştır.[56] 1587 yılında Şam hazinesinde ruznameci iken bölgenin tımar defterdarlığı kendisine verilirse her sene defterdarlık tımarlarının gelirinin yarısını hac masraflarına harcayacağını taahhüt etmiş ve onun da talebi kabul edilmiştir.[57]

Tımar defterdarlıklarının kimi zaman iltizam dâhiline alındığı böylece belirlenirken, pek çok diğer mukataa türlerinde olduğu gibi burada da rağbet görmeyen örnekler içinde tımar defterdarlığı da yer almıştır. Örneğin 1581 yılı kaydına göre Kars tımar defterdarlığı uzak mesafeli ve düşük verimli olması sebebiyle rağbet görmemiş, sonunda Eğridir kadısı tarafından kabul edilmiştir. Kars bölgesindeki *mala dair umuru görmek* teklifini de kabul ettiği belirtilmiş olan kadının böylece aslında sadece tımar defterdarlığı değil bir nevi tüm defterdarlık işlerini üstlendiği ve daha fazla gelir elde etme ümidiyle bu teklifi kabul ettiği anlaşılmaktadır.[58] Yüksek rütbeli bir ilmiye mensubunun görev yerinden uzak bir tahvili kabul etmesi başlangıçta şaşırtıcı olsa da kendisi yerine alt mültezim birisini yahut güvendiği birilerini Kars'a gönderdiğini düşünmek de olasıdır.

Tımar Defterdarlarının Terfi ya da Tenzil Bağlamında Sonraki Görevleri

İfade edildiği üzere Osmanlı hukukunun öngördüğüne göre tımar defterdarı terfi ettiğinde defter kethüdası olur, oradan da eyalet defterdarlığına yükselebilirdi. Uygulamada da defter kethüdalarının tımar defterdarlarından daha büyük arazileri tasarruf ettiği görülmektedir.[59] Ancak eyalet defterdarlığı tımar defterdarlığından daha yüksek bir makamı ifade etse de uygulamada tımar defterdarı eyalet defterdarını teftiş yahut kontrol edebilmekteydi. Nitekim 1583 yılında Bosna tımar defterdarına, tahsil ettiği gelirleri bir seneden beri merkezi hazineye iletmemesi

55 Aydın-Günalan, "Ruus Defterlerine Göre", s. 79.

56 Aydın-Günalan, "Ruus Defterlerine Göre", s. 126. İltizamın kapsadığı alan belli değilse de muhtemelen Sivas çevresindeki vergilerden bahsedilmektedir.

57 Aydın-Günalan, "Ruus Defterlerine Göre", s. 133.

58 Aydın-Günalan, "Ruus Defterlerine Göre", s. 106.

59 Onlarca örnekten sadece birini zikretmek gerekirse; Tebriz defter kethüdasına 60 bin, tımar defterdarına ise 50 bin akçelik tımar verilmiştir. BOA, A DVNSMHM.d., 70/122/224.

sebebiyle Bosna hazine (eyalet) defterdarı ile ilgilenmesi ve defterlerini kontrol etmesi emri gönderilmiştir.[60] Aynı tımar defterdarı, gerekli ödemeleri zamanında yapmaması nedeniyle Bosna emvâl-ı hassâ nazırını da sorgulayıp eksiklerini kendisinden, ortaklarından ve kefillerinden tahsil etmek ile görevlendirilmiştir.[61] Dolayısıyla tımar defterdarının taşra maliye bürokrasisindeki alt-üst ilişkisinin pratik hayatta esnetilebildiği anlaşılmaktadır. Dahası bu esnekliğin iki cephesi olduğunu, hem tımar defterdarlarının hem de taşradaki diğer maliye teşkilatı kapsamındaki makamları işgal edenlerin birer yerel nüfuz kaynağı haline gelmemeleri için birbirlerinin denetçisi gibi organize edildiklerini söylemek yanlış olmayacaktır.

Tımar defterdarlarının bu esnek yapılanma içinde terfi işlemlerinde de her zaman kurallara riayet edildiği söylenemez. Bir başka ifadeyle onların terfi aşamalarında yine hiyerarşik sıralamaya uyulmamıştır. Aşağıdaki Tablo 2, bu çalışma kapsamında haklarında ayrıntılı bilgilere ulaşılan tımar defterdarlarının bazılarının bir sonraki kariyer basamakları olarak hangi makamlara atandıklarını listelemekte, bahsedilen mutat dışı atamaların ayrıntılarına ışık tutmaktadır.

Tablo 2: Taşra Tımar Defterdarlarının Bir Sonraki Görevleri

Sonraki Görevi	Sayısı	Toplam İçindeki Oranı (%)
Tımar kethüdalığı	10	31,2
Tımar defterdarlığı	7	21,8
Defterdarlık (Eyalet)	6	18,7
Sancak beyliği	5	15,6
Vilayet kethüdalığı	1	3,1
Kâtiplik	1	3,1
Ağalık	1	3,1
Muhassıllık	1	3,1
Toplam	**32**	**99,7**

Tablo 2, tımar defterdarlarının bu makamdan sonra hangi görevlere atandıklarını yansıtmaktadır. Bunların hangilerinin terfi hangilerinin tenzil olduğunu ayırt etmek her zaman kolay değildir. Ancak kanunlar dayanak noktası alındığında tımar defterdarlarının terfi ettiklerinde tımar (defter) kethüdalığına atanmaları

60 BOA, A.DVNSMHM.d., 48/271/774.

61 BOA, A.DVNSMHM.d., 48/273/781.

beklendiği ifade edilmişti Tablo 2, gerçekten de onların bir sonraki görevlerinde en çok tımar kethüdalığına tayin edildiklerini göstermektedir. Ancak bu oran yaklaşık her üç atamadan biri kadardır. Diğer bir deyişle her 3 atamadan ikisi kanunların öngördüğünden farklıdır. Kanunlara muhalif atamaların %18,7'si tımar defterdarlığından doğrudan eyalet defterdarlığına ve sancak beyliğine atanma örnekleri olup bunların olması gereken terfi düzeninin dışında hızlıca ilerledikleri anlaşılmaktadır. Tablo 2'deki atamalardan sadece bir tanesi kâtiplik görevine olup bu tayin bir tenzil-i rütbe olarak sayılabilir.Yaklaşık her beş atamadan birinde ise görev yeri değişikliği görülmekte olup bu durum tımar defterdarlarının görevleri süresince yer değiştirme olasılıklarının azımsanmayacak düzeyde olduğunu göstermektedir. Listede yer alan diğer sancakbeyi atamaları ile ağalık ve muhassıllık gibi makamlara atanan örnekler de "sıra dışı" atamalar kategorisindeki örneklerdir.

Kanunlarla çerçevesi çizilen terfi sisteminin nasıl işlediğini anlamak için bu konudaki atama örneklerine de yakından bakılması elzemdir. Diyarbekir tımar defterdarı Seydi Ali'nin (Reis) bu görevine ek olarak başka bir göreve terfi ettirilmesini bizzat Diyarbekir beylerbeyinin mektupla rica etmesi[62] terfi sürecinde yine referansların rol oynadığına işaret etmektedir. 1565 yılında Rumeli tımar defterdarlığından Diyarbakır defterdarlığına terfi ettirilen Ahmed'in hiyerarşiye aykırı yükselmesinde ise merkezi idarenin, adayın "emanet ve istikametine itimat etmesinin" rolü büyük olmuştu.[63] Tımar defterdarlarının olması gerekenden daha yüksek rütbelere tayin edildikleri örneklerin olağanüstü gelişmeler sebebiyle zorunluluktan kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Zira 1570 yılında Akşehir sancağı beyinin bir sefer sırasında ortaya çıkan görev kusuru sebebiyle azledilmesi sonrasında Karaman tımar defterdarının sancak beyi olarak atanması bu manada değerli bir örnektir.[64]

Tımar Defterdarlarının Azilleri ve Görevden Ayrılmaları

Tımar sistemi içinde tahrir ile görevlendirilen tımar defterdarları görevlerini layıkıyla yürütemediklerinde azledilirlerdi. 1572 yılına ait bir kayda göre Diyarbakır tımar defterdarı görevi kapsamındaki Musul tahririni istenildiği şekilde tamamlayamayınca görevden alınmıştır. Belgede, yaptığı hesapların geçerli olmadığı ve havass-ı hümayundan kanun dışı olarak bazı arazileri yereldeki nüfuz sahiplerine usulsüz dağıttığı belirtilmektedir. Bu sebeplerle tahrir işinden azledildiği gibi

62 BOA, A DVNSMHM.d., 4/40/414.

63 BOA, A DVNSMHM.d., 5/270/692.

64 BOA, A DVNSMHM.d., 8/149/1708.

verdiği tımarları geçersiz sayılarak elindeki defterleri derhal teslim etmesi istenmiştir.[65] Defterlere işlenen tımar kayıtlarından sorumlu olan tımar defterdarları kime ne kadar tımar verildiğinin belirtilmesi gibi basit bir işlemi dahi yerine getirmediklerinde, Anadolu tımar defterdarının başına geldiği üzere,[66] azledilmeleri işten bile değildi. Aslında basit bir işlem olsa da kime ne kadar dirlik tevcih edildiğinin net bir şekilde kaydedilmemesi sahtekârlara fırsat veriyor ve bu boşlukları kendileri doldurduğundan olsa gerek, bu işlem merkezi idare tarafından sıkı takip ediliyordu.

Tımar defterdarlarının işlerini düzgün yapmamaları ve yereldeki ilişkilerinin mahiyeti de azil sebeplerindendir. Örneğin Çıldır tımar defterdarı olan Eyüp hakkında bir paşanın sarfettiği şu sözler azledilme nedeni sayılmıştır: *Sefîh ve nâ-ehil olup hizmete kâdir olmadığından gayrı ol diyarın halkın idlâl ve iğvâdanhâlî değildir*.[67] Bir Diyarbakır tımar defterdarının görevden alınmasına sebep olan husus ise zorba (*şakî*) bir kişi olmasıydı.[68] Tımaşvar defterdarı da küfürlü sözler sarf eden ve rüşvet alan bir şahıs olduğundan görevden el çektirilmiştir.[69] Bunlardan başka görevine devam etmeyen tımar defterdarları da azledilirdi. Çıldır tımar defterdarı Hasan yaklaşık bir yıl boyunca görevinin başında bulunmayınca görevden uzaklaştırılmıştır.[70]

Bazen tımar defterdarı kendisi azlini isteyebilirdi. Tebriz tımar defterdarı olan ve 50 bin akçelik zeametin de sahibi bulunan Mustafa başka bir göreve talip olunca defterdarlık ondan alınarak bir başkasına verilmiştir.[71] Anadolu tımar defterdarı olan Mustafa da belirlenemeyen bir sebeple görevinden kendisi ayrılanlardandır.[72] Görevden ayrılmakla beraber görev değişimi (*istibdal*) isteyenler de yok değildi.

Tımar Defterdarlarının Görevleri

Tımar defterdarlarının temel iki görevi olup bunları geçici ve sürekli görevler şeklinde iki grup halinde tanımlamak mümkündür. Geçici görevleri kapsamında

65 BOA, A DVNSMHM.d., 19/217/449.

66 BOA, A DVNSMHM.d., 21/183/445.

67 Aydın-Günalan, "Ruus Defterlerine Göre", s. 68.

68 Aydın-Günalan, "Ruus Defterlerine Göre", s. 74.

69 Aydın-Günalan, "Ruus Defterlerine Göre", s. 146.

70 BOA, A.RSK.d., 1474/11.

71 BOA, A.RSK.d., 1474/217.

72 BOA, A.RSK.d., 1501/66.

en başta geleni tahrir sürecindeki yükümlülükleriydi. Bilindiği üzere Osmanlı sosyal ve iktisadi yaşamının vazgeçilmez kaynakları olan tahrirler, bir tahrir heyeti tarafından yapılırdı.[73] 16. yüzyılın ikinci yarısında sayımların artmasıyla, başlangıçta kadılar ve sancak beyleri gibi yerel idarecilerce tahrirler yapılırken sonradan Defterhane, Maliye ve Divan bürokratları bu işle ilgilenen ekibi oluşturmuşlardır.[74] Tahrir emini, muharrir, il yazıcısı ve kâtipler bu komisyonun içindeydiler.[75] Tımar defterdarları da tahrir işlerinde görev alanlar içerisindeydiler. Hatta kimi zaman onların doğrudan il yazıcısı olarak görevlendirildikleri de olurdu. Bağdat tımar defterdarı Abdülcelil'in Zaho sancağının tahrir etmekle görevlendirilmesi bu konudaki örneklerdendir.[76] Benzer şekilde Tımaşvar tımar defterdarı olan Ferhad Bey'in de aynı zamanda tahrir kâtibi olduğu kaydı[77] ve Van tımar defterdarı olan Hüseyin'in eski bir tahrir yazıcısı olması örnekleri bu kapsamda değerlendirilebilir.[78] Tımar komisyonunca tutulan defterlerin bir örneği başkente gönderilir ve saraydaki Defterhâne'-i Âmire'de saklanırdı.[79]

Onların geçici görevleri arasında seferberlik dönemlerindeki mesuliyetleri de önemli bir cepheydi. Nitekim tımar defterdarları, tımar sisteminin savaş süreçlerinde de faal olması sebebiyle ordu ile birlikte sefere gitmeleri gerekirdi.[80] Ayrıca askeri görevleri arasında tımar ve zeamet sahipleri ile bunların cebelileri ve teçhizatlarını istenen güzergâhlardan geçirerek hedef menzile ulaştırmaları yer almaktaydı. Rumeli tımar defterdarının Rumeli'nin sağ ve sol kolundaki grupları Kefe'ye ulaştırmasının istenmesi buna bir örnektir.[81] Tımar defterdarlarının sefere gitmek koşuluyla atanmaları da mümkündü. Halep tımar defterdarı olan ve aynı

73 Barkan, "Giriş", s. 19.

74 Erhan Afyoncu, "Osmanlı Bürokrasisinden Bir Kesit: Defterhâne-i Âmire'nin Kuruluşu ve Gelişmesi", *Türkler*, c. IX (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), s. 860-861.

75 Barkan, "Giriş", s. 21.

76 BOA, A DVNSMHM.d., 22/264/518.

77 BOA, A.RSK.d., 1459/3.

78 BOA, A DVNSMHM.d., 27/250/579. Başka örnekler için bkz. BOA, A DVNSMHM.d., 14/993/1479; BOA, A DVNSMHM.d., 19/217/449; BOA, A.RSK.d., 1459/3.

79 Erhan Afyoncu, "Defterhâne", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, IX, 1994, s. 101.

80 Zulkadiriye tımar defterdarının diğer kalemiye erbabı ile birlikte orduya katılması emri hakkında bkz. BOA, A DVNSMHM.d., 72/431/832. Rakka tımar defterdarının Bağdat seferine katılması hakkında bkz. BOA, A.RSK.d., 1482/33.

81 BOA, A DVNSMHM.d., 44/60/117.

zamanda zeamet sahibi bulunan divan kâtiplerinden Zâde'ye sefere gitmek şartıyla bu makama tayin edilmiştir.[82]

Tımar defterdarlarının savaş süresince tımar tevcihi, tımarlıların terfi ya da azillerine ilişkin gelişmeleri takip etmeleri ve ilgili defterlerin muhafazasını sağlamaları gerekiyordu. Harp esnasında üzerinde ekleme yahut değişimler yapılabilen bu defterlerin kalelerde saklandığı da kayıtlara yansıyan bilgiler arasındadır.[83] Hatta kaleler muhasara altında iken dahi defterleri tımar defterdarları muhafaza etmekteydi. Nitekim 1011 (1602-1603) tarihinde Bosna tımar defterdarı olan Hüseyin'in Budin kalesinin muhasarasında mahsur kalarak şehit olmuştur.[84] Onların ordu levazımını tedarik kapsamında da görevleri vardı. Erciş ve Ahlât'ta işlenecek olan barutun îmalı için gerekli odunun nakliyesi için Van gölünde taşımacılık yapan gemilerden birini ayarlayarak Van beylerbeyinin emrine gönderme işi şehrin tımar defterdarına havale edilmişti.[85]

16. yüzyıla ait kayıtlar tımar defterdarlarının bunlardan başka geçici mahiyette mali görevleri yürüttüklerini ortaya koymaktadır. Örneğin 1555 yılında Tımaşvar tımar defterdarı aynı zamanda emval nazırı ünvanıyla atanmıştır.[86] Van tımar defterdarı da nâzır-ı emval olarak görevlendirilenlerdendir.[87] Tımaşvar tımar defterdarının "Tımaşvar vilayetinin tımarları defterdarı ve nazırı" olarak görev yapıyor olması[88] da bu iki görevin farklı mesuliyetleri içerdiğini ve aynı kişide olabileceğini göstermektedir. Zira nazır-ı emvallik normalde taşradaki bilhassa mukataaların işleriyle ilgilenen sancakbeyi yahut beylerbeyi gibi yüksek rütbeli devlet adamlarına verilen bir sorumluluk ve ünvandır.[89] Tımar defterdarları de-

82 BOA, A.RSK.d., 1474/245.

83 Antalya kalesinde saklanan defterler ve tımar defterdarının savaş esnasındaki teknik görevlerini içeren bir örnek için bkz. BOA, A DVNSMHM.d., 16/5/7.

84 BOA, A.RSK.d., 1481/32.

85 BOA, A DVNSMHM.d., 14/210/296.

86 BOA, A DVNSMHM.d., 1/268/1631. Bu noktada tımar defterdarlarının zaman zaman kendilerinin haberi olmadan yerlerine başkalarının atandığı örnekler de vardır. Budin defterdarı görevde iken haksız olarak bir başkasının atanması pek çok örnekten biridir. BOA, A.RSK.d., 1501/101. Maraş 'ta da benzer vaka yaşanmıştır. BOA, A.RSK.d., 1501/106.

87 BOA, A DVNSMHM.d., 14/210/296.

88 BOA, A DVNSMHM.d., 1/249/1524.

89 Mehmet Genç, "Nâzır (Osmanlılar'da)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXII, 2006, s. 450.

ğişen sisteme ayak uydurarak yeni vergilerin tahsili işinde de görev almaya başlamışlardır. Şam tımar defterdarının *mal-ı miri tahsiline* istihdam edilmesi bu kapsamdadır.[90]

Tımar defterdarlarının ikinci grupta tanımlanabilecek olan sürekli görevleri arasında en başta geleni tahrirler sonrasında kuralları belirlenen tımar sisteminin işleyişine ilişkin görevleriydi. Malum olduğu üzere eyaletlerdeki tımar dağıtımı beylerbeyi divanında yapılırdı. Dolayısıyla tımar defterdarlarının tımar dağıtımı beylerbeyiler denetiminde gerçekleşirdi.[91] Tımarların dağıtımında beylerbeyi divanlarında görevli olan kâtiplerle birlikte merkezden geniş yetkilerle gönderilen tımar defterdarı ve defter kethüdası görev alırdı. Hatta onlar kanun dışı işlemler tespit ettiklerinde beylerbeylerini uyarabilirler, hatada ısrar ederse vaziyeti Divan'a bildirirlerdi.[92] Böylece bu yaygın sistemin aktörlerinin bir otokontrol ile işlerini yürütmeleri sağlanmış oluyordu.

Tımar defterdarlarının tahrir yahut tımar işleriyle ilişkili görevlerini icra ederken kendilerine bir hizmetli gurubunun yardımcı olduğu anlaşılmaktadır. Tahrir sürecinde yazıcı olarak sorumlu olduklarında kâtipler onlara bağlı olarak çalışmaktaydılar.[93] 1581 yılında Anadolu tımar defterdarının ise *ruzname hizmetinde istihdam* edilmiş olan bir ruznamçecisi olduğu tespit edilebilmektedir.[94] Tımaşvar defterdarının *adamlarından* birine bir tımar tevcihi yapıldığını haber veren Mühimme kaydı[95] onların bir alt kadro ile beraber işlerini yürüttüklerini göstermektedir. Bir başka kayıtta ise Karaman tımarları defterdarı olan Davud'un *adamlarından* Resul ile Abdurrahman'a Kıbrıs seferinde ziyade yoldaşlıkları görüldüğü için üçer bin akçelik tımarlar tevcih edildiği bilgisine ulaşılabilmektedir.[96] Tımar

90 BOA, A DVNSMHM.d., 5/211/532.

91 Van beylerbeyinin emrinde tımar dağıtımı yapan Van tımar defterdarı hakkında bkz. BOA, A DVNSMHM.d., 12/71/158. Tımar defterdarı olan Hüseyin aynı zamanda vilayet muharriri olarak zikredilmekte ve beylerbeyi ile birlikte görevi yürütmeleri gerektiği kendilerine bildirilmektedir. BOA, A DVNSMHM.d., 12/71/157.

92 Ömer Lütfi Barkan, "Timar", *Millî Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi (İA)*, XXII/I, 1979, s. 316; Mehmet Ali Ünal, "Taşra Teşkilatı/Timar Sistemi, Eyalet, Sancak ve Kaza Düzeni", *Osmanlı Merkez ve Taşra Teşkilatı*, ed. Ahmet Nezihi Turan, Mehmet Öz (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2018), s. 86.

93 Van tımar defterdarına tahrir sırasında bir kâtibin eşlik edeceği anlaşılıyor. Bkz. BOA, A DVNSMHM.d., 27/250/579.

94 BOA, A DVNSMHM.d., 42/234/730.

95 BOA, A DVNSMHM.d., 25/31/322.

96 BOA, A DVNSMHM.d., 25/477/1926.

defterdarlarının *adamları* şeklinde ifade edilen bu kişilerin kul kökenli askerler yahut tımarlı sipahilerin cebelilerinden olmaları muhtemeldir. Zira Şam tımar defterdarının adamlarının isimleri Süleyman bin Abdullah ile Ali bin Yusuf idi.[97] Ayrıca tımar defterdarlarının sahadaki faaliyetleri esnasında yanlarında eli silahlı kişilerin olması bir gereklilikti. Zira bilindiği üzere tahrir işlemleri her zaman asayiş problemine dönüşme olasılığı taşıyan uygulamalardı. Sayılmak istemeyen reaya veya beraya tahrir görevlilerine zorluk çıkartabilmekteydi.[98] On iki kişi olarak listelenen Şam tımarları defterdarının "emektarlarına" yeniçeri gediği verilmesi bu silahlı koruyucuların varlığını kanıtlar.[99] Ayrıca defter çavuşları olarak görev yapan kişilerin de en azından tahrir süreçlerinde veya diğer görevleri esnasında tımar defterdarlarına silahlı olarak yardımcı olduklarını düşünmek mümkündür.[100] Hazine çavuşları da aynı şekilde hizmetli sınıfında olan ve tımar defterdarına yardım eden kişiler arasında olmalıydılar.[101]

Tımar Defterdarının Gelir Kaynakları

Tımar defterdarlarına diğer pek çok mansıpta olduğu gibi dirlik verilmesi mutat bir uygulamaydı. Onlar bazı beylerbeyleri, müsellem beyleri, defter kethüdaları, sancakbeyi ve beylerbeyilerin oğulları ile birlikte zeamet verilen gruplar arasındaydı.[102] Bu mali kaynağın yeterli olup olmadığı tartışma konusu olsa da[103] kanunlara nazaran atanan her bir tımar defterdarı doğrudan zaim statüsüne sahip oluyordu.[104] Kendisi de bir defterdar olan ve 1607'de tımar sistemine ilişkin *Kavânîn-i Âl-i Osmân der Hulâsa-i Mezâmîn-i Defter-i Dîvân* adlı eseri kaleme

97 BOA, A DVNSMHM.d., 37/184/2188.

98 Tımaşvar tımar defterdarlığının tahrir sürecinde karşılaştıkları direnç buna örnektir. BOA, A DVNSMHM.d., 7/164/428, 8.

99 BOA, A DVNSMHM.d., 37/68/757.

100 Budin defter çavuşluğu hakkında bkz. BOA, A.RSK.d., 1490/27. Anadolu defter çavuşluğu ataması için bkz. BOA, A.RSK.d., 1492/23.

101 Diyarbakır hazine çavuşluğuna yapılan bir atama için bkz. BOA, A.RSK.d., 1482/210.

102 Ünal, "Taşra Teşkilatı/Timar Sistemi", s. 82.

103 Halep tımar defterdarlığında bulunan Gelibolulu Mustafa Âlî, bu makamı "aidesi harc-ı lazımesine vefa eylemez" (geliri borcunu karşılayamaz) bir makam olarak değerlendirmekte ve pek de tercih edilesi olmadığını ileri sürmektedir. Gelibolulu Mustafa Âlî, *Menşeü'l-İnşâ*, haz. İ. Hakkı Aksoyak (Ankara: Bizim Büro Basım Yayın, 2007), s. 125.

104 Halil Sahillioğlu, "Ze'âmet", *Millî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi* (*İA*), XIII, 1986, s. 478.

alan Ayn Ali,[105] tımar defterdarlarının zeamet sahibi olduklarına dair örnekleri sıralamaktadır.[106] Tımar defterdarlarına zeamet verilmesi örnekleri bu çalışmada da sıkça tespit edilmiştir. Birkaçını zikretmek gerekirse Şehrizol tımar defterdarı[107] ile Rumeli tımar defterdarının zeameti bulunmaktaydı.[108] Van tımar defterdarının zeametinin 40 bin akçelik[109] Tebriz tımar defterdarının ise 50 bin akçelik tımarı tasarruf hakkı olduğu belirlenmektedir.[110] Yine kâtiplerden Mustafa'ya 60 bin akçelik defterdarlık hasları (zeameti) ile birlikte Gence tımar defterdarlığı layık görülmüştür.[111]

Atanmadan önce tımarı bulunan tımar defterdarlarının bir kısmının dirlikleri üzerlerinde kalmaya devam etmiş yahut miktarları yükseltilmiştir. Örneğin Maraş tımar defterdarlığına atanan müteferrikalardan Mustafa sahip olduğu zeameti ve müteferrikalıklarını kaybetmeyecekti.[112] Göri tımar defterdarlığına atanan Mustafa'nın ise 4500 akçelik tımarının 25 bin akçelik zeamete yükseltilmesi[113] kanun gereği yapılan bir terfi idi. Tımar defterdarları içinde zeametten emekli (*tekâüd*) olanlar da vardı. Şam tımar defterdarı olan Mehmed bunlardandı.[114] Kiminin ise tımarlarının bedelleri hazineye alınarak atamaları yapılmıştır. Bunlar arasında yer alan Osman, Karaman tımar defterdarı olunca 12 bin akçelik tımarının bedeli Karaman hazinesine devredilmiştir.[115]

Bazen zirai arazilerin boş kalmaması için atamaların birer vesile kılındığı görülmektedir. Nitekim Çıldır tımar defterdarının atanması sırasında defterdarlık haslarının uzun süredir boş kaldığı ve bu verimli arazilerin bizzat defterdar

105 Mehmet İpşirli, "Ayn Ali Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (*DİA*), IV, 1991, s. 258.

106 Ayn Ali Efendi, *Kavânîn-i Âl-i Osmân*, s. 97, 100, 102, 106. Eserde yer alan 12 farklı tımar defterdarlığının zeametlerinin ortalaması yaklaşık 62 bin akçedir.

107 BOA, A DVNSMHM.d., 25/272/2527.

108 BOA, HAT, 1397 /56112.

109 BOA, A DVNSMHM.d., 1/38/165.

110 BOA, A DVNSMHM.d., 70/122/224.

111 Aydın-Günalan, "Ruus Defterlerine Göre", s. 86. Kendisine 60 bin akçelik defterdarlık hasları ile birlikte verilmiştir.

112 BOA, A.RSK.d., 1474/130.

113 Aydın-Günalan, "Ruus Defterlerine Göre", s. 87. 4500 akçelik tımarı, 25 bin akçelik zeamete yükseltilmiştir.

114 BOA, A.RSK.d., 1490/22.

115 BOA, A.RSK.d., 1482/14.

üzerinde kalarak en azından onun mesuliyetinde işletilmesi gerektiği belirtilmiştir.[116] Atamalarda tımar sahibi olan tımar defterdarlarının oğullarına da ayrıca dirlikler verilmektedir Çıldır tımar defterdarı olarak tayin olunan zaim Handan'ın kendisine haslar bağlanırken oğluna da elindeki zeamet verilmiştir.[117] Yine Divan kâtiplerinden Hasan'a zeamet verilirken oğluna da başlangıçtan (*ibtidâdan*) zeamet verilmiştir.[118]

Sonuç

Bu makalede Osmanlı tımar sisteminin önemli aktörlerinden olup daha önce literatürde incelenmeyen tımar defterdarlarının on altıncı yüzyılın ikinci yarısı ile on yedinci yüzyılın ilk yarısındaki genel durumları araştırılmıştır. İmparatorluğun erken devirlerinden itibaren taşra maliye bürokrasisinde yer edindiği anlaşılan bu görevlilerin hem tahrirler sırasındaki geçici görevleri hem de genel tımar işlemlerini içeren sürekli görevleri esnasında mühim roller üstlendikleri görüldü. Tımar defterdarı olacak kişilerde belli başlı ahlaki değerlere ve kalemiye zümresinde bulunması gereken mesleki bilgilere sahip olması istenmekteydi. Onların bulundukları makamın protokoldeki yeri de yasalarla belirlenmişti. Zira tımar defterdarları, eyalet kadıları ve tımar kethüdalarının alt kadrosu olarak hizmet etmekteydi. Kanunların ön gördüğü şekilde müteferrika-tımar defterdarı-defter kethüdası şeklindeki silsileye rağbet edildiği vaki olmakla birlikte bundan daha fazla sayıda kanuna muhalif olarak terfi ve tenzil işlemlerinin gerçekleştirildiği görülmüştür Kanunlarda belirtilen düzene aykırı terfilerde en çok beylerbeyilerin referanslarıyla tayinler gerçekleştirilmiştir. Atanmaları gereken bir sonraki makamın defter kethüdalığı olması gerekirken birçok örnekte eyalet defterdarı hatta sancak beyliği gibi görevlere tayin edildikleri tespit edilmiştir. Bu örneklerin en azından bir kısmının liyakat düzeninden sapmaya işaret ettiği söylenebilir. Zira bazı tımar defterdarlarının bir önceki görevinde maliye bürokrasisi ile alakası olmayan mesleklerden geldikleri belirlenmiştir. Bilhassa 17. yüzyılın ikinci yarısında kul sipahilerin muvazzaf ya da emekli olanlarının daha fazla sayıda tımar defterdarlığına atanmaları yönündeki gelişme, dönemin konjonktürel seyri ile de paralellik göstermiştir. Dönem yazarlarının da bu konudaki serzenişlerinde haklılık paylarının olduğu böylece görülebilmektedir.

116 BOA, A.RSK.d., 1482/79. Mevcut ulufesi ve defterdarlık hasları üzerinde kalacaktır.

117 BOA, A.RSK.d., 1474/140.

118 BOA, A.RSK.d., 1474/162.

Tımar defterdarlarının her birine zeamet verilmesi kanun gereği olduğundan onların sistemin içinde aktif birer aktör olarak yer almaları sağlanmış; böylelikle sistemin işleyişini bizatihi takip edebilmişlerdir. Bununla beraber tımar defterdarı olarak atananların önceden belli miktarlarda tımar ya da zeametlerinin olduğu tespit edilmiş ve bu şekildeki eski tımarlıların ellerindeki dirlikleri hazineye çekilmiş ya da kendilerinde bırakılmıştır. Bazı tımar defterdarlıklarının tahviller şeklinde iltizam olarak verilmesi ise iki farklı sistemin bir araya getirilmesi örneği olarak yaratıcı bir yöntem sayılabilir. Ancak yine dönem yazarlarından bazılarının yöntem olarak iltizamla mansıp verilmesine karşı çıktıkları vaki olup bu şekildeki atamalar da hazineye nakit getirisi karşılığında meritokrasiden ayrılma şeklinde yorumlanabilir. Kul kökenli olanların ise bir kısmı tımar defterdarı atanınca ulufeleri kendilerinde kalmaya devam ederken bazılarınınki hazineye devredilmiştir. Bu esneklik kimi zaman suiistimallere ve dışarıdan müdahalelere açık hukuki boşluklar doğurmuştur.

Tüm bu veriler ışığında Osmanlı orta zamanlarında yerel toprak idaresinin önemli temsilcilerinden olan tımar defterdarlarının ve işgal ettikleri makamın, devletin maliye örgütünde olmazsa olmaz konumda bulundukları aşikârdır. İmparatorluğun kanunlarla güçlendirilen etkin bürokratik ağının bu zümre için de bağlayıcı olduğu görülmekle birlikte yine onlar hakkındaki mutat uygulamalar kimi durumlarda esnetilmiştir. Pragmatik merkezi bürokrasi her durumda kendi çözüm yolunu üretmesi bakımından pasif kalmamıştır. Zira incelenen belgeler, taşrada defterdarlık kurumunda bir hiyerarşik düzen olduğunu, ancak bunun taraflarının birbirini kontrol ve teftiş etmesine engel oluşturmadığını ortaya koymaktadır. Tımar defterdarlarının kendilerinden daha üst kademedeki maliye bürokratlarının eksik ve hatalarını giderme konusunda görevlendirildikleri görülmüştür. Bu otokontrol mekanizması ile mali işleri idare eden taşra memurlarının bir yerel güç unsuru haline gelmelerinin de önüne geçilmeye çalışılmıştır.

Osmanlı Maliye Teşkilatında Tımar Defterdarlığı (1550-1650)

Öz ■ Osmanlı Devleti'nin temel iktisadi ve askeri sistemlerinden olan tımar düzeni, hem merkezde hem de taşra maliyesinde pek çok bürokrat tarafından yürütülmekteydi. Merkezde yer alan defterdarlıklarla birlikte ülke genişledikçe taşrada Kenar defterdarlıkları kurulmaya başlandı. Eyalet defterdarlığı olarak da bilinen bu kurumun alt birimleri içinde tımar defterdarlıkları oluşturuldu. İşte bu çalışmada on altıncı yüzyılın ikinci yarısından on yedinci yüzyılın ikinci yarısına kadar süreçteki tımar defterdarlığı kurumu incelenmektedir. Literatürde haklarında özel bir çalışma olmayan tımar defterdarlarının bilhassa atanma kayıtlarından belli sayıda örnek tespit edilerek bu örnekler üzerinden kurumun aktörleri ve işleyişine dair ayrıntılar araştırılmıştır.

Hiyerarşik düzene uyulan atama örnekleri görüldüğü gibi bu kurallara aykırı atamalara da rastlanmıştır. Özellikle kul kökenli olup maliye bürokrasisi ile alakası olmayan kariyer geçmişlerine sahip olan kişilerin bu şekildeki atamalarda öne çıktıkları görülmektedir. İmparatorluğun pek çok kurumunda olduğu gibi burada da liyakat düzeninden sapma olduğuna dair veriler tespit edilmiştir. Buna karşılık savaşlarda yararlılık gösteren ya da kariyerlerinde başarılı grafikler çizenlerin atamalarında ise liyakat düzeninin her yerde yozlaşmamış olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Tahrir, Tımar, Tımar Defterdarı.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

BOA,

A DVNSMHM.d., Defter No: 1, 2, 4, 5, 6, 7, 8, 12, 13, 14, 16, 18, 19, 21, 22, 25, 27, 31, 37, 42, 44, 45, 48, 52, 55, 70, 72.

AE.SAMD.I., (Dosya No/Gömlek No): 9/854.

A.RSK.d. (Bâb-ı Âsâfi Ruus Kalemi Defterleri): 1452, 1459, 1474, 1477, 1479, 1481, 1482, 1483, 1484, 1486, 1487, 1490, 1492, 1496, 1501, 1516.

KK (KamilKepeci) (Ruus Defteri): Ruus kayıtları (Divan-ı Hümayun Ruus Kalemi): 256, 257, 258, 265.

HAT (Dosya No/Gömlek No): 1397/56112.

MAD.d., Defter No: 17879.

Makale ve Kitaplar

Afyoncu, Erhan: "Müteferrika", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XXXII, 2006, s. 183-185.

——: "Osmanlı Bürokrasisinden Bir Kesit: Defterhâne-i Âmire'nin Kuruluşu ve Gelişmesi", *Türkler*, c. IX, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları 2002, s. 860-864.

——: "Defterhâne", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, IX, 1994, s. 100-104.

Aydın, Bilgin ve Rıfat Günalan: "Ruus Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Osmanlı Eyalet Teşkilatı ve Gelişimi", *Osmanlı Araştırmaları*, XXXVIII (2011), s. 27-160.

——: "XVI. Yüzyılda Osmanlı Eyalet Defterdarlıklarının Ortaya Çıkışı ve Gelişimi", *Osmanlı Araştırmaları*, XXX (2007), s. 145-228.

Ayn Ali Efendi: *Kavânîn-i Âl-i Osmân der Hulâsa-i Mezâmîn-i Defter-i Dîvân*, haz. Veysel Gürhan, Diyarbakır: Şarkiyat Bilim ve Hikmet Vakfı Yayınları 2023.

Barkan, Ömer Lütfü: "Giriş", *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri*, c. I, haz. Ömer Lütfi Barkan, Enver Meriçli, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi 1988, s. 1-144.

——: "Timar", *Mili Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi (İA)*, XII/I, 1979, s. 286-333.

Cezar, Mustafa: *Mufassal Osmanlı Tarihi Resimli-Haritalı*, c. III-IV, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları 2011.

Darling, Linda T.: *Revenue-Raising and Legitimacy: Tax Collection and Finance Administration in the Ottoman Empire 1560-1660*, Leiden: E.J. Brill Publication 1996.

Fatih Sultan Mehmed Kanunnâme-i Âl-i Osman (Tahlil ve Karşılaştırmalı Metin), haz. Abdülkadir Özcan, İstanbul: Kitabevi Yayınları 2007.

Gelibolulu Mustafa Âli: *Künhü'l-Ahbâr*, Dördüncü Rükn, c. I., Tıpkıbasım, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi 2009.

——: *Menşeü'l-İnşâ*, haz. İ. Hakkı Aksoyak, Ankara: Bizim Büro Basım Yayın 2007.

——: *Nushatü's-Selâtîn*, Süleymaniye Kütüphanesi, Koleksiyon no: 3522.

Genç, Mehmet: "Nâzır (Osmanlılar'da)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XXXII, 2006, s. 449-450.

Gökbilgin, M. Tayyip: "Müteferrika", *Millî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi* (*İA)*, VIII, 1979, s. 853-856.

İpşirli, Mehmet: "Ayn Ali Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, IV, 1991, s. 258-259.

Kütükoğlu, Mübahat S.: "Defterdar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, IX, 1994, s. 94-96.

Özcan, Abdülkadir: "Fatihin Teşkilat Kanunnâmesi ve Nizam-ı Âlem İçin Kardeş Katli Meselesi", *Tarih Dergisi*, XXXIII (1982), s. 7-56.

Pakalın, Mehmet Zeki: *Maliye Teşkilâtı Tarihi (1422-1930),* c. I, Ankara: Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayını 1977.

——: *Osmanlı Tarih Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, c. I-II, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları 1993.

Sahillioğlu, Halil: "Ze'âmet", *Millî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi (İA)*, XIII, 1986, s. 477-479.

Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi, haz. Mithat Sertoğlu, İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları 1992.

Tabakoğlu, Ahmet: *Türk İktisat Tarihi*, İstanbul: Dergâh Yayınları 2003.

Uğur, Ahmet: "Âsaf-nâme-i Lütfi Paşa", *İslami İlimler Enstitüsü Dergisi*, IV (1980), s. 243-258.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı: *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi 1988.

——: *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi 1998.

Ünal, Mehmet Ali: "Taşra Teşkilatı/Timar Sistemi, Eyalet, Sancak ve Kaza Düzeni", *Osmanlı Merkez ve Taşra Teşkilatı*, ed. Ahmet Nezihi Turan, Mehmet Öz, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları 2018, s. 80-105.

Yücel, Yaşar: *Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar: Kitâb-i Müstetâb, Kitâb-u Mesâlihi'l-Müslimîn, Hırzü'l-Mülük*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi 1988.